

**Antiqua Ugaritica Nova 8:
Cherchez la femme!**

Pavel Čech

Ústav srovnávací jazykovědy
Filosofická fakulta, Universita Karlova, Praha

Za podnětné připomínky
děkuji drahé kolegyni Jindřišce Kracíkové.
Věnuji památce profesora Oliveria,
k jehož *ultras* se počítám.

Abstract

Ugaritic politics at the very end of the Bronze Age was not monolithic. It is assumed that even the famous poet and scribe Ilimilku, with his relatively radical work, pursued a real political goal, i.e., the encouragement of the feminine element in the Ugaritic internal political struggle. Nearly everywhere, we can see a great, powerful lady behind a rather cheeky and failed masculine hero (Anat and Baal, Octavia and Jassibu, Pughat and Aqhatu, the queen and the king). The various genres of Ugaritic literature (myth, epic, correspondence, ritual) seem to confirm that it was the Ugaritic queen, perhaps Thariyelli, whose interests he wanted to promote.

Impulsem k následujícím úvahám byla kniha Aarona Tugendhafta *Baal and the Politics of Poetry*.¹ V ní rozvíjí nosnou myšlenku svého slavného učitele Marka S. Smitha o tzv. „limited kingship“ čili „omezeném kralování“ v Ugaritu, reflektovaném v nejslavnějším díle ugaritské literatury, *Cyklu o bohu Baalovi*.² Viděno pohledem *long durée*, je tento postřeh jistě platný – ugaritský král byl pěšákem na šachovnici Předního východu, sloužícím svému hegemonu (ať už jím byl do poloviny 14. století král egyptský, či poté chetitský) stejně, jako v božském panteonu byl Baal v posledku závislý na rozhodnutí hlavy panteonu, boha Ela. Nicméně na přelomu 13.–12. století za šachovnici usedá, zdá se, další hráč(ka), je(n)ž manévrovací prostor ugaritského krále též omezuje – byť pomocí jiných prostředků. K pochopení (a ocenění) inovativní myšlenkové linie, reprezentované zmíněnými badateli (a zde dále rozvíjené), je třeba znát alespoň obrysy dějin oboru, jež nyní krátce načrtněme.

Baalovský cyklus, sestávající z textu na šesti lépe či hůře dochovaných tabulkách³ a psaný originálním typem místního klínopisu, byl nalezen na ugaritské akropoli počátkem 30. let minulého století, tedy již v prvních sezónách archeologických výkopů. Byl takřka okamžitě uvítán jako typický příklad do té doby postrádané originální kanaánské literatury⁴ odrážející kulturu, již jsme znali téměř výhradně z negativního pohledu Starého zákona. Renomovaní badatelé nalézali jak v tomto cyklu, tak i v dalších narativních látkách (zejména legendách O Kirtovi a O Aqhatovi) nesčetné paralely se Starým zákonem včetně mnohých, z jejich pohledu odsouzeníhodných rysů kanaánského polyteismu.⁵ Při dataci děl se mohli opřít o častý kolofon,

¹ Tugendhaft 2018. Srov. Také Tugendhaft 2020.

² Smith 1994, Smith – Pitard 2009.

³ KTU 1.1.–1.6 + relativně nový join s KTU 1.8 (Pardee). Kritické vydání (zatím) dvou třetin mýtu: Smith 1994 a Smith – Pitard 2009. Další důležité překlady s bohatými odkazy a komentáři: Wyatt 1988, Pardee 1998. České překlady: Stehlík 2003, Nymburg 2008, Antalík 2014.

⁴ Svě frustraci z nadužívání adjektiva „kanaánský“ jsem dal průchod v Čech 2011, 270–273.

⁵ de Moor 1997.

v němž se písař Ilimilku představuje jako současník krále Niqmadda.⁶ Krále toho jména již znali z Amarnské korespondence, v Ugaritu našli smlouvu tohoto panovníka s chetitským vládcem Šuppiluliumou i další s ním spjaté texty. Mohli tudíž zapsanou podobu ugaritské literatury zdánlivě spolehlivě datovat do poloviny 14. století, byť vládli široký konsensus, že tato látka byla orálně předávána po staletí a odráží mnohem starší realie, zřejmě z doby amorejské vlny na přelomu 3. a 2. tisíciletí před Kristem. Pokusy o přesnější absolutní i relativní dataci studovaly předpokládané jazykové archaismy, civilizační kontext vzniku děl (připomínající biblistům dobu praotců v Aqhatovi či ranou dobu královskou v Kirtovi), dopravní prostředky hlavních hrdinů (osly, voly) spolu s archeologickými daty jejich domestikace a tak dále.

A podobně, jako zaveleli v 70. letech minulého století biblističtí minimalisté k boření často velmi náročných a sofistikovaných teoretických konstrukcí k absolutní a relativní dataci Starého zákona, zaveleli v 90. letech zejména francouzští badatelé a právě Mark S. Smith k revizi našeho pohledu na historii a genezi ugaritských textů. Klíčovou roli hrálo na jedné straně „omlazení“ písaře Ilimilka, jenž může být smysluplně datován na samý konec existence Ugaritu do desetiletí kolem roku 1200 př. Kr., tedy do doby vlády jmenovce krále Niqmadda,⁷ na druhé straně pak pozornost ke konkrétním historickým danostem regionu. *Limited kingship* boha Baala má odrážet fakt, že na rozdíl například od babylonského Marduka, který podle skladby *Enūma eliš* sám jednoznačně porazí mořskou příšeru Tiámat a ujme se světovlády, Baal se svými protivníky nejprve prohrává – boxerským žargonem je takříkajíc počítán – a svoji pozici získává až v druhém kole díky pomoci dalších bohů (a bohyň, do dejme ihned v rámci genderové korektnosti!). Navíc jeho protivníci i nadále představují svébytné veličiny a potenciální alternativy Baalovy vlády. Aaron Tugendhaft tento postřeh dále posunul směrem

⁶ Přehledně Pardee 2012.

⁷ K přehledu viz Čech 2008.

k intencionalitě tezí, že Baalův cyklus není *reflection of*, nýbrž že je *reflection upon*⁸ konkrétní politickou situací pozdní doby bronzové. Text Baalova cyklu tedy tuto situaci neodráží pasivně, nýbrž ji na mytologické úrovni aktivně komentuje, problematizuje, ba kritizuje. Autor využívá prastarý mytologém boje boha bouře s drakem / hadem,⁹ aby kritizoval „traditional doctrines about the relationship between power and piety“ a zpochybnil „all claims about politics“.¹⁰ Ve své recenzi¹¹ jsem tuto tezi odmítl s tím, že v předklasickém světě nelze očekávat takovou míru abstrakce odvozené z konkrétní situace. Ne, že by jí nebyli Ilmilkku a spol. schopni, ale odchovancům klínopisné *Keilschriftwissenschaft*¹² tato metoda musela připadat naivní a nevědecká. Dále se domnívám, že autor přehlédl řadu indicií, z nichž vyplývá, že ugaritská politika nebyla monolitem a tím pádem plně nevytěžil ugaritské textové prameny. Zde svoji kritiku zkusím doplnit právě o tyto prameny. Nejdříve z ugaritsky psané narativní literatury se zvláštním zřetelem k genderovým specifikům,¹³ čímž předjímám, byť snad neimplikuji svoje závěry.

Baalův cyklus rozvíjí základní paradigma úspěšného boje boha bouře s drakem / hadem. Bůh Baal s bohem „Moře“ bojuje na prvních dvou tabulkách, jež jsou natolik fragmentární, že nepanuje konsensus ani ohledně toho, kterou číst jako první a jakým směrem. Baal vítězí a na dalších dvou tabulkách z tohoto vítězství vytěží maximum – je přijat do „Ašeřiny božské rodiny“ a smí si postavit palác.¹⁴ Zatímco o hmotnou stránku zatímního děje se postará bůh Košar a Chasis (dodá

⁸ Tugendhaft 2018, 6 (a opět 79).

⁹ Naposlady monograficky Töyräänvuori 2018.

¹⁰ Tugendhaft 2018, 130.

¹¹ Tugendhaft 2020.

¹² Hruška 2005. Ke vztahu obou klínopisů v samotném Ugaritu srov. Hawley – Roche-Hawley.

¹³ Postavení ženy v Ugaritu detailně, avšak bez potřebného odstupu zkoumala Marsman.

¹⁴ To, že po vítězství nad chaos zastupujícím (Středozezemním) Mořem má následovat budovatelská aktivita, věděli ještě novoasyrští panovníci, kteří po symbolickém pokoření vodního živlu (výlet na lodi, koupel, umytí zbraní) v Levantě s oblibou drancovali surovinové zdroje pro stavbu mezopotamských chrámů a paláců.

zbraně a postaví palác), diplomacii a demonstraci síly přebírá obvykle Baalova družka, panna Anat. Jednání o stavbě paláce pak neprobíhá přímo se stavebním úřadem (rozuměj bohem Elem), nýbrž prostřednictvím další bohyně, Elovy družky Ašery. Tedy oním krkem, jenž umně hlavou otáčí. Proto: „Obstarej, prosím, dar Vévodkyni, Ašeře mořské, odměnu Stvořitelce bohů!“ (KTU 1.4 I 20–22).¹⁵ A ona již Elovi diplomaticky vysvětlí, že „moudré je rozhodnutí tvé, Eli, moudrost tvá na věky, život je šťastný rozhodnutím tvým. Naším králem bude Přemocný Baal!“ (KTU 1.4 IV 41–43). Poslední třetina cyklu popisuje Baalův boj s bohem smrti Mótem. A jako byl Baal nucen přijmout Jamovu nadvládu, tak je nyní donucen sestoupit do Mótovy podsvětní říše, odkud jej dostane až diplomaticko-drastická akce bohyně Anat. Ta je ostatně postavou genderově dosti atypickou. Postrádá základní úctu k hlavě panteonu, které vyhrožuje rozmlácením lebky. Elova replika za sedmero zámky odhaluje její genderovou identitu, která prosvítá i v hymnu KTU 1.13 či v egyptské charakteristice, podle níž je bohyní, která počala, ale neporodila: „Znám tě, dcero má, jak jsi maskulinní, jak žádná z bohyň (nepředčí) popudlivost tvou“ (KTU 1.3 V 27–28). Anat vynáší Baala z podsvětí a mstí jeho smrt strašnou, až zemědělskou odplatou. Vášeň, hlavní vlastnost této bohyně, má ambivalentní podobu – láska na straně jedné a masakr na straně druhé. Spolu s dalšími sdílíme podezření, že děj této třetí části cyklu byl modelován podle části první: porážka – intervence – vítězství. Na rozdíl od úvodní, po staletí tradované látky zde Ilimilku patrně mohl snadněji uskójit své autorské ambice.

Epos o Kirtovi „sdílí pozoruhodnou řadu motivů s dalším ugaritským dílem, Eposem o Aqhatovi: bezdětnému hrdinovi pomůže na přimluvu boha Baala hlava panteonu bůh El, a naopak mu škodí uražená bohyně; o svého nástupce však hrdina na konci děje opět přichází a naděje bude muset vložit do své dcery. I přes určité rozdíly... se nelze zbavit dojmu, že společné motivy odrážejí konkrétní

¹⁵ Tato i následující citace volně podle Antalík 2014.

historickou... situaci.“¹⁶ V obou případech je tato dcera královnou milovanou. Jméno Kirtovy Octavie (doslova „osmá“, *t̄mmt*) může mít nám již nepřístupnou symbolickou hodnotu (zachránkyně rodu v jeho úplnosti?). Danelova dcera a Aqhatova sestra Pughat (*p̄gt*) je genderově zajímavá tím, že pomstít svého bratra vyrazí v mužském přestrojení.

Některé ozvěny hrdinek těchto narativních skladeb nacházíme i v ugaritské korespondenci. Možná nepřekvapí, že často v dopisech našeho Ilimilka. Zkrátka jaký pán, taková jeho literatura! V akkadsky psaném dopise RS 6.198 žádá jistý Bélu-bur (dozajisté totožný se známým asyrským diplomatem Bélu-luburem) Ilimilka, aby před královnou přečetl tabulku, kterou mu posílá, a pozdravoval ji. Zřejmě šlo o téma, jež krále nezajímalo – či zajímat nemělo? V ugaritsky psané korespondenci ovšem také narazíme na žádost o intervenci u královny, jež by krále zajímat mohla (KTU 2.14). Ivřišení se ptá Ivripuziniho, zda královna četla jeho dopis a zda by jej mohla zmínit před králem. Taková oklika je však v ugaritské epistolografii spíše výjimečná. Vždyť královna je snad vůbec nejčastějším příjemcem v tomto jazyce dochované korespondence. Z relativně reprezentativního výběru patnácti dopisů¹⁷ je hned šest adresováno přímo jí, další dva odesílá. Pozoruhodné jsou takové ugaritské „esemesky“, kdy přímo (nejmenovaný) král, či jistý Talmijánu odesílají královně na tabulce pozdrav bez jakéhokoliv dalšího obsahu. Byla konkrétní zpráva doručena čistě orálně a tabulka měla spíše legitimizační funkci? A jsou král a Talmijánu dvě různé postavy, nebo táž před a po usednutí na trůn?¹⁸ Otázek je pohříchu víc než odpovědí a lze v nich pokračovat. Jak se královna jmenovala? Připomíná paní Colombovou, kterou také všichni znají, ale nikdo ji neviděl. Byla to ovdovělá královna matka,

¹⁶ Antalík 2014, 93–94.

¹⁷ Bordreuil – Pardee 2009.

¹⁸ Singer 1999, 700. Existence trůnních jmen není pro Ugarit obecně přijímána, ale jisté indicie ji přinejmenším naznačují (Van Soldt). V královské rodině mocně převládají jména churritská, ale král má překvapivě vždy jméno amorejské.

jež měla nárok na oslovení „královno“ až do své smrti,¹⁹ nebo fakticky vládnoucí, první žena ugaritského krále? Pozoruhodný je dvojdopis, který v ugaritském klínopise odesílají „z moře“ královna spolu s Ilimilkem majiteli velkého archivu Urtenovi.²⁰ Na třech čtvrtinách tabulky se královna rozepisuje o svém itineráři, mířícím dále po moři na sever do Kizvatny, a poté Urtenu žádá o pomoc s jistou nemovitostí a varuje jej před možnými následky, kdyby se o tom dozvěděl král: „A co se tebe týče, ať z tvých úst neunikne ani slovo..., nebo přijdeš o hlavu“ (KTU 2.88 20–21, 30). Jistě, královna se mohla vydat na dlouhou cestu do Kizvatny na, řekněme, náboženskou pout', ale také to mohla být cesta, která se zpátečním lístkem nepočítala. Vždyť ugaritské královny jinak stěží opustily palác.²¹

Dojem, že ugaritská politika byla v poslední dekádě poněkud dvoukolejná, utvrzuje i záznam pohřbu předposledního ugaritského panovníka – právě onoho Niqmadda známého z Ilimilkových kolofonů. Závěrečné požehnání se obrací nejen na jeho nástupce a posledního vládce Ammurapiho, ale i na královnu Šarijelli:

Pokoj! Pokoj Ammurapimu, pokoj domu jeho!
Pokoj Šarijelli, pokoj domu jejímu!

¹⁹ Jak víckrát přesvědčivě dokazoval Van Soldt (naposledy 2016).

²⁰ Před lety jsem tu prezentoval názor, že právě tento dokument je klíčovým pramenem pro omlazení písaře Ilimilka (Čech 2008). Van Soldt (2016) se domnívá, že onou královnou bude Šarijelli, o které pojednávám níže. Nicméně pokud Šarijelli stihla zemřít během Ammurapiho panování, mohla by jí být i jiná z královských manželek. Buď Eḫli-Nikkal, jak v jiném kontextu zvažuje Singer (1999, 704): „In conclusion, the information presently available unequivocally identifies only one Hittite princess married in Ugarit, Eḫli-Nikkalu, who probably left the city after the death of her husband Niqmaddu III.“ (o svatbě teoforního prvku této královny, bohyně Nikkal, pojednává další z ugaritských skladeb, KTU 1.24 – je to náhoda?), nebo jistá *Tbšr*, kterou Van Soldt (1989) stvořil a Dijkstra (1990) opět rozložil.

²¹ S výjimkou jistě v anonymitě setrvávající *bittu rabitu* („Velké paní“), amorejské princezny s chetitskou krví, jež se do Ugaritu provdala, po svém „velkém hříchu“ byla poslána domů na jih, později vyžádána ugaritským králem zpět za tučné výkupné a pravděpodobně popravena (Singer 1999).

Pokoj Ugaritu, pokoj jejím branám!²²
(KTU 1.161 32–34)

Stejnou hlavní hrdinku – Šarijelli – má i nápis na stéle KTU 6.13: „Stéla, kterou Šarijelli vztyčila pro Dágána: neživá oběť plus býk k jídlu.“ Stélu s velmi podobným textem dal na stejném místě – v okrsku Dágánova chrámu na ugaritské akropoli – postavit i vysoký úředník (*sákinu*) Uzzínu (KTU 6.14): „Neživá oběť, kterou vztyčil Uzzínu pro Dágána, svého pána. Plus orného býka.“ Považujme to za další indicii, že zájmy královny a vysokých úředníků bývaly totožné a nemusely zahrnovat jejich společného šéfa.

S tím posledním měli ostatně problém i jinde. Král Karchemiše, tedy vlastně místokrál Chetitské říše pro Sýrii, si ugaritskému králi – pravděpodobně Ammurapimu²³ – stěžuje na hrubé porušení etikety: „Proč to děláš?... Jen kvůli mně tvým poslům nic neudělali. Už to nikdy nedělej!“ (RS 34.136 19–20, 33–38). I tento významný hráč na politické mapě Sýrie udržoval na přelomu 13. a 12. století přímé styky s královnou, jak dokládá dopis RS 34.145 o nautické logistice. A přímo chetitský král dává v dopise ugaritskému *sákinovi* průchod své frustraci: „Král, tvůj pán, je mladý a nerozumí ničemu“ (RS 34.129 5–7).

²² Například Bordreuil – Pardee 2009, 216. Nicméně oba „jejich domy“ (*bth*) jsou grafémicky sporné. V prvním případě je na tabulce ve skutečnosti napsáno chybně *bah*. Prostřední grafém je třeba opravit buď odebráním jednoho vrypu na *t* (= „jeho domu“, ale případně i „jeho dceř“), nebo přidáním jednoho vrypu na *n* (= „jeho synům“). Také Šarijellin dům lze analogicky přeložit homografem jako „její dcery“. Do třetice, sufix 3. osoby *-h* může zastupovat jak maskulinní, tak femininní formu. Pro genderově vyvážený překlad se rozhodl Dalibor Antalík (2014, 274): „Pokoj Ammu-rapimu, pokoj synům jeho! Pokoj Šarijelli, pokoj dcerám jejím!“ Potíž je v tom, že dcery v plurálu přiznávají asimilovaný radikál, tedy by byly *bnt*. Můžeme samozřejmě zvažovat singulár, ať už reflektující aktuální, singulární počet potomků, nebo metonymicky jako *pars pro toto*, ale takové řešení nepůsobí neekonomičtěji. Ondřej Stehlík (2003, 354) naopak poněkud genderově nekorektně vztahuje všechny sufixy na krále: „Pokoj Amurapimu, a pokoj synu jeho, pokoj *Tryl*, pokoj domu jeho“.

²³ Van Soldt 1989.

Platí, že ugaritské texty jsou nejdůležitějším pramenem ke konci doby bronzové na Předním východě,²⁴ že texty v ugaritštině patrně všechny vznikaly právě během několika dekád tohoto období a nikoli během dlouhých dvou staletí, a že určité výrazné osobnosti z tabulek těchto textů poslední dobou úspěšně obhajují svoji identitu, dříve připisovanou jiným osobám či dobám. Puzzle se zahušťuje. Zdá se, že brzy budeme moci psát historii Ugaritu formou napínavého příběhu zahrnujícího nejen fakta, ale i zákulisní jednání, motivace a psychologické faktory, které k němu vedly. Tedy formou, o kterou se na staroasyrském materiálu s náležitým lomozem pokusil Edward Stratford (2017). Ugaritská královna v takové historii jistě bude hrát hlavní roli.

²⁴ Freu 2011.

Literatura

- Antalík, Dalibor, Pavel Čech, Jana Mynářová a Jan Dušek. 2014. *Na stezkách domu Baalova. Náboženské texty literární a kultické* (Starověké písemnictví Levanty 2). Praha: Oikoymenh.
- Bordreuil, Pierre a Dennis Pardee. 2009. *A Manual of Ugaritic* (Linguistic Studies in Ancient West Semitic 3). Winona Lake (IND): Eisenbrauns.
- Čech, Pavel. 2008. „Ugaritica Antiqua Nova II: Přepíšeme dějiny Ugaritu? Spor o dataci písaře Ilimilka a jeho důsledky.“ In *Orientalia Antiqua Nova VIII*, Plzeň 14.–15. 2. 2008 (konferenční příspěvek).
- Čech, Pavel. 2014. „Kanaánské písemnictví do konce 2. tisíciletí př. Kr.“ In *Písemnictví starého Předního východu* (Starověké písemnictví Levanty 1), vyd. Jana Mynářová, Jan Dušek, Pavel Čech a Dalibor Antalík, 270–281. Praha: Oikoymenh.
- de Moor, Johannes Cornelis. 1997. *The Rise of Yahwism: The Roots of Israelite Monotheism*. Leuven: Peeters.
- Dijkstra, Meindert. 1990. „On the identity of the Hittite princess mentioned in label KTU 6.24 (RS 17.72).“ *Ugarit-Forschungen* 22: 97–101.
- Freu, Jacques. 2011. *Histoire politique du royaume d'Ugarit* (Kubaba 11). Paris: L'Harmattan.
- Hruška, Blahoslav. 2005. „Prolegomena zur ältesten mesopotamischen Listenwissenschaft (Uruk, Fara, Abu Salabih).“ *Archiv Orientalní* 73: 273–289.
- Nymburg, Alexander Peter. 2008. *Baalův cyklus: Překlad mýtů starověkého Předního východu*, Brandýs n. L.: Dar Ibn Rushd.
- Singer, Itamar. 1999. „A Political History of Ugarit“. In *Handbook of Ugaritic Studies* (Handbuch der Orientalistik I/39), vyd. Wilfred G. E. Watson a Nicolas Wyatt, 603–733. Leiden – Boston – Köln: Brill.
- Stratford, Edward. 2017. *A Year of Vengeance. Volume 1: Time, Narrative, and the Old Assyrian Trade* (Studies in Ancient Near Eastern Records 17/1). Boston – Berlin: de Gruyter.
- Töyräänvuori, Joanna. 2018. *Sea and the Combat Myth: North West Semitic Political Mythology in the Hebrew Bible* (Alter Orient und Altes Testament 457). Münster: Ugarit-Verlag.

- Tugendhaft, Aaron. 2018. *Baal and the Politics of Poetry* (The Ancient Word 1). London – New York: Routledge.
- Tugendhaft, Aaron. 2020. *Reviews of Baal and the Politics of Poetry*. https://www.academia.edu/43546312/Reviews_of_Baal_and_the_Politics_of_Poetry (online, přístup 11. 10. 2020).
- van Soldt, Wilfred H. 1989. „Tbšr, Queen of Ugarit?“ *Ugarit-Forschungen* 21: 389–392.
- van Soldt, Wilfred H. 2016. „The Travelling Queen of Ugarit“. In *Études ougaritiques IV* (Ras Shamra – Ougarit 24), vyd. V. Matoïan a M. al-Maqdissi, 109–117. Leuven – Paris – Bristol: Peeters.